

พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐเกาหลี: ประวัติศาสตร์ พัฒนาการ
ความสัมพันธ์ทางสังคมและสถานการณ์ปัจจุบัน
Buddhism in the Republic of Korea: History, Development, Social Relation
and Current Situation

พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ/มาลัย) Phra Rajapariyattimuni^๑
อรัทัย มีแสง Orathai Meesang^๒
เดชฤทธิ์ โอธูสู Dechrit Otsoo^๓

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้ศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีใต้ พัฒนาการ และ
สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมรวมถึงสถานการณ์ในปัจจุบัน และได้เสนอวิธีการเสริมสร้างความเข้มแข็งเพื่อ
การพัฒนาพระพุทธศาสนาในเกาหลีใต้ใน ๔ มิติ คือ มิติด้านการปฏิบัติจิตภาวนา มิติด้านการ
สร้างศาสนสถานใกล้ชุมชน เมืองใหญ่ มิติด้านวัฒนธรรมเชิงพุทธ และมิติด้านพุทธศาสนาเพื่อ
สังคม นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้นำเสนอการพัฒนาพระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีใต้เพื่อให้เกิด
ความมั่นคงและยั่งยืนด้วยการบูรณาการในโครงการ “พ-ว-ส-ร” หรือ โครงการ “พุทธศาสนิกชน-
วัด-สังฆะ-รัฐบาล”

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, เกาหลี, ประวัติศาสตร์, พัฒนาการ

^๑ ภาควิชาบาลีและสันสกฤต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Department of Pali and Sanskrit, Buddhism faculty of Buddhism,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

^๒ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Office of Buddhist
Research Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

^๓ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Office of Buddhist
Research Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Abstract

This article is to study the history of Korea, the Buddhist development, society and the present situations. In additional, this research proposed the method to enhance and strengthen Buddhism in the Republic of Korea in 4 ways i.e. the mediation dimension, the religious place near community dimension, Buddhist culture dimension, and socially engaged Buddhism dimension. In addition, researchers would also propose the Buddhist development for the stability and sustainability by the integration of “B-T-S-G” Project or “Buddhist-Temple-Sangha-Government” Project.

Keywords: Buddhism, Korea, History, development

๑. บทนำ

ดินแดนเกาหลีมีหลักฐานที่ถูกบันทึกไว้อย่างชัดเจนว่ามีการก่อตั้งเกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรโชซอนโบราณ (Gojoseon) ในช่วง ๒,๓๓๓ ปีก่อนคริสต์ศักราชโดยปฐมกษัตริย์ที่มีชื่อว่า ทันกุน (Dungun) มีเมืองหลวงตั้งที่เมืองเปียงยางในประเทศเกาหลีเหนือในปัจจุบัน มีกษัตริย์สืบต่อกันมาถึง ๔๕ พระองค์ จนถึงปี ๒๓๗ ก่อนคริสต์ศักราช ในระยะต่อมา กษัตริย์ฮั่นหวู่ตี้แห่งราชวงศ์ฮั่นของจีนได้บุกยึดโกโชซอน และผนวกเข้าเป็นดินแดนของจีนได้สำเร็จในปี ๑๐๘ ก่อนคริสต์ศักราช ดังนั้น อารยธรรมของจีนจึงเริ่มหลั่งไหลและเข้ามามีอิทธิพลต่อชาวเกาหลีตั้งแต่บัดนั้น และในสมัยราชวงศ์ฮั่นของจีนนี้เองที่ได้เริ่มรับเอาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง พระพุทธศาสนาจากจีนได้เริ่มเข้ามาใน

ดินแดนเกาหลีตั้งแต่นั้นมา อย่างไรก็ตาม การบันทึกการสร้างบ้านแปงเมืองของชาวเกาหลีที่มีบันทึกอย่างจริงจัง เกิดขึ้นเมื่อ ๕๗ ปีก่อนคริสต์ศักราช เป็นช่วงสำคัญที่เรียกว่า ยุคแห่งสามอาณาจักร หรือ สามก๊กฉบับเกาหลี คือ อาณาจักรโคกูรยอ (Koguryo) อาณาจักรแพกเจ (Paekche) และอาณาจักรซิลลา (Silla)

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศสาธารณรัฐเกาหลี

๒.๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ด้านสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต และสถานการณ์ในปัจจุบันของพระพุทธศาสนาในประเทศสาธารณรัฐเกาหลี

๒.๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวโน้ม และทิศทางการพัฒนาพระพุทธศาสนาเพื่อความมั่นคงและยั่งยืน

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยวิธีศึกษาจากเอกสาร (Documents) การศึกษาภาคสนาม (Field Study) เพื่อทำการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) การสนทนากลุ่ม (group discussion) และการสังเกตอย่างไม่เป็นทางการ (Non-participants observation) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. การเก็บและรวบรวมข้อมูลจากงานเอกสาร ผู้วิจัยเก็บรวบรวม การจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีและในสาธารณรัฐเกาหลีในหนังสือเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่นๆ การออกแบบสอบถามและการสัมภาษณ์ผู้นำคณะสงฆ์และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

๒. การเก็บและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในประเทศเกาหลี โดยการตั้งคำถามที่สอดคล้องกับงานวิจัย เพื่อให้ได้ประเด็นปัญหาที่ต้องการจะทราบรวมถึงแนวทางวิธีแก้ไขปัญหาที่จะสามารถนำมาตอบโจทย์งานวิจัยได้

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาตรวจสอบข้อมูล จัดลำดับให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ และทำการวิเคราะห์ข้อมูล และสังเคราะห์

เนื้อหาที่ศึกษาจากเอกสารต่างๆ ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ

๔. การเรียบเรียงข้อมูล ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาสาระและเรียบเรียงใหม่เป็นคำบรรยายเชิงวิเคราะห์และพรรณนา พร้อมนำเสนอให้เห็นถึงแนวโน้มการเติบโตของพระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลี

๕. สรุปและนำเสนอ ผู้วิจัยสรุปผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้ พร้อมทั้งการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบและนำเสนองานวิจัย

๔. ผลการวิจัย

๑. พระพุทธศาสนาในยุคประวัติศาสตร์และปัจจุบัน

๑.๑ อาณาจักรโกกูรยอ (Koguryo)

อาณาจักรนี้ตั้งขึ้นบนที่ราบสูงทางตอนเหนือของคาบสมุทรเกาหลี ในราว ๓๗ ปีก่อนคริสต์ศักราช หลังจากราชวงศ์ฮั่นของจีนล่มสลาย มีอำนาจปกครองถึงปี ค.ศ. ๖๖๘ รวมเวลา ๗๐๕ ปี มีกษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น ๒๘ พระองค์ สถาปนาโดยพระเจ้าดงเมียงของหรือ พระนามเดิมคือ จูมุง^๔ พระพุทธศาสนาเข้าสู่อาณาจักร โกกูรยออย่างเป็นทางการในสมัยพระเจ้าโซซูริม (Sosurim) กษัตริย์ลำดับ

^๔จูมุง เป็นอดีตหัวหน้าเผ่าพูยอ (Puyo) ในช่วงที่อาณาจักรฮั่นของจีนล่มสลาย อาณาจักรโกโซซอนที่เคยเป็นอาณานิคมของจีนก็แตกสลายเป็นกลุ่มชนเผ่าต่างๆ คำว่า จูมุง เป็นภาษาของชาวพูยอ แปลว่า นักแม่นธนู, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

ที่ ๑๗ ซึ่งครองราชย์ช่วง ค.ศ.๓๗๑-๓๘๔^๕ ตรงกับสมัยราชวงศ์จิ้น (Ch'in) ของจีน พระภิกษุที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาพุทธในสมัยนี้มีชื่อว่า พระภิกษุ “ซุนเถาหรือซุนเตา” (Sundo/Shun-tao) จากประเทศจีน ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ได้นำพระสูตรมหายานยุคต้นมาด้วย พระสูตรที่นำเข้ามาได้แก่ สัทธรรมปุณฑริกสูตร วัชรโลกิยปริชาตสูตร และ ทศกัมมิกสูตร^๖ เน้นการสอนเรื่ององค์พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาสามารถปกป้องกษัตริย์ ประเทศชาติและโลกได้ จึงทำให้ราชสำนักให้การยอมรับและรับเอาพระพุทธศาสนาเข้าสู่อาณาจักรโกกูรยออย่างง่ายดาย ในรัชสมัยกษัตริย์กวางแกโต (Kwanggaet'o: ๓๙๑-๔๓๑) พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้นครอบคลุมทั่วอาณาจักร และเป็นศาสนาประจำอาณาจักรได้สำเร็จ พระองค์ได้รับสมัญญานามว่า "มหाराชา" ด้วย สมัยพระเจ้าพยองวอน (Pyeongwon: ๕๕๙-๕๙๐) ได้ริเริ่มการไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. ๕๖๐ ทรงส่งพระภิกษุชื่อเฮียบยอน (Hye'yon ชาวญี่ปุ่นเรียก ไกเบน Keiben) ไปประเทศญี่ปุ่นซึ่งตรงกับสมัยกษัตริย์บิดัตสุ (Bidatsu: ๕๓๙-๕๗๑) และในปี ค.ศ. ๕๙๕ พระภิกษุฮิจา (Hyeja ญี่ปุ่นเรียก ไคจิ Keiji) ได้เป็นอาจารย์ของมกุฎราชกุมารญี่ปุ่น โชโตกุไทชิ (Shotoku Taishi: ๕๗๓-๖๒๑) ซึ่งต่อมา

เป็นผู้วางรากฐานพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นได้อย่างมั่นคง

๑.๒ อาณาจักรแพกเจ (Packche)

ตั้งอยู่ตรงอาณาบริเวณครอบคลุมฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรเกาหลีมีอำนาจอยู่ระหว่าง ๑๘ ปีก่อนคริสต์ศักราช ถึง ค.ศ. ๖๖๓ รวมเวลา ๖๘๕ ปี มีกษัตริย์ปกครองทั้งสิ้นรวม ๓๑ พระองค์ ขนชาวแพกเจเคยเป็นชนเผ่าหนึ่งของชนเผ่าพูยอทางตอนเหนือ เช่นเดียวกับจุมงของโกกูรยอ แต่มาตั้งถิ่นฐานที่เมืองมีจูโฮลหรือเมืองอินซอนในปัจจุบัน โดยยึดครองชนเผ่ามาอันไว้ได้ สถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักรในรัชสมัยของกษัตริย์โคอี (ค.ศ. ๒๓๔-๒๘๕) และมีอำนาจทัดเทียมกับอาณาจักรโกกูรยอทางตอนเหนือ^๗ พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่อาณาจักร แพกเจอย่างเป็นทางการ ในปี ค.ศ. ๓๘๔ โดยมีพระภิกษุชาวอินเดียนามว่า “มารานันทา” หรือ “มालานันทะ” เดินทางจากอาณาจักรจีนตะวันออกทางตอนใต้ของจีนมายังอาณาจักรแพกเจ แต่ได้กลับจีนไปในปีถัดไป ท่านมालานันทะได้รับการต้อนรับอย่างดีจากกษัตริย์ในขณะนั้น คือกษัตริย์ชิมนยู (Chimnyu-wang) รัชกาลที่ ๑๕ แห่งอาณาจักรแพกเจ ซึ่งมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมาก และได้ประกาศให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำอาณาจักร

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^๖ Robert E. Buswell, Jr., *Tracing Back the Radiance: Chinul's Korean Way of Zen*, (Honolulu: Kuroda Institute, 1991), p.6.

^๗ ไพบูลย์ ปิตะเสน, *ประวัติศาสตร์*

เกาหลี จากยุคเผ่าพันธุ์ถึงราชวงศ์สุดท้าย, (กรุงเทพฯ: คงวุฒิกุณากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘-๓๙.

ศาสนาพุทธเป็นที่ยอมรับนับถือในอาณาจักรนี้สืบต่อมา^๕

พระภิกษุที่มีชื่อเสียงมากที่สุด ในอาณาจักรนี้คือพระภิกษุเคียวมิก (Kyomik) ในสมัยกษัตริย์ซอง (Song: ๕๒๓-๕๕๔) ที่ได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในอินเดีย ตามรอยพระภิกษุฟาเหียน ท่านได้นำพระอภิธรรมปิฎกฉบับภาษาสันสกฤตมาด้วย ในปี ค.ศ. ๕๗๒ พระสงฆ์จากอาณาจักรแพกเจได้อัญเชิญพระคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธรูป และศิลปะทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ไปเผยแพร่ในประเทศญี่ปุ่น อาณาจักรแพกเจเป็นอาณาจักรแรกในสามอาณาจักรที่ไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น กษัตริย์ของทรงส่งพระพุทธรูปและคัมภีร์ไปที่ญี่ปุ่นหลายครั้ง ครั้งหนึ่งท่านทรงเขียนจดหมายถึงกษัตริย์ของญี่ปุ่นและอธิบายว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาสูงส่งกว่าคำสอนในลัทธิขงจื้อมากมาย และทั้งเป็นที่ยอมรับนับถือในอินเดีย จีน และอาณาจักรแพกเจเอง

๑.๓ อาณาจักรซิลลา (Silla)

ตั้งอยู่ตรงอาณาบริเวณแถบฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ มีอาณาจอยู่ระหว่างปี ๕๘ ก่อนคริสต์ศักราชจนถึง ค.ศ. ๙๓๕ รวมเวลา ๙๙๓ ปี มีผู้ปกครองเป็นกษัตริย์ทั้งสิ้น ๕๓ พระองค์ เดิมพัฒนามาจากชนเผ่าซาโร และได้สถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักร โดยพระเจ้าฮยอกอเซเป็นปฐมกษัตริย์ พระพุทธศาสนาเข้าสู่อาณาจักรซิลลาในยุคสมัยกษัตริย์นูลจี (NuljiMaripgan: ๔๑๗-๔๕๗) กษัตริย์องค์ที่

๑๙ แต่ไม่ได้รับความนิยมนเพราะอาณาจักรซิลลาแต่เดิมนั้นเคร่งครัดและรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนอย่างมาก มีการแบ่งชนชั้นอย่างเคร่งครัด ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เท่าไรนัก ในตอนต้นรัชกาล ฮิดาของกษัตริย์นูลจีล้มป่วย ไม่มีใครรักษาให้หายได้ แต่มีพระภิกษุรูปหนึ่งนามว่า "ฮักเกาจา" (Hukhoja) ได้เข้าไปทำการรักษาโดยการสวดมนต์อ้อนวอนพระโพธิสัตว์ ปรากฏว่าพระธิดาหายป่วย กษัตริย์จึงพ้อพระทัยและยอมรับพระพุทธศาสนาตั้งแต่บัดนั้น^๖ ในรัชสมัยของกษัตริย์พอบฮึง (Pophung: ๕๑๔-๕๓๙) ในปี ค.ศ. ๕๓๖ ได้มีการรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาในอาณาจักรอย่างจริงจัง และเป็นศาสนาประจำชาติในที่สุด มีการสร้างวัดและเจดีย์มาก และพระภิกษุสามารถออกเผยแพร่คำสอนทั่วอาณาจักรได้ ด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า กษัตริย์พอบฮึงได้สละราชสมบัติให้หลานของพระองค์เอง และได้บวชเป็นพระภิกษุ ได้ชื่อใหม่ว่า "พอบคอง" (Popkong) และไปจำวัดอยู่ที่วัดฮวงยุนซา (Hungnyunsa) ชื่อวัดนี้มีความหมายว่า "วัดของพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ผู้หมั่นนวงล้อแห่งธรรมจักร" ที่ได้ทรงสั่งให้สร้างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. ๕๓๔ นอกจากนี้ พระราชินีก็ได้ออกบวชเป็นแม่ชีเช่นกัน และพำนักที่วัดยงฮวงซา (Yonghungsa)

อาณาจักรซิลลามีการปกครองด้วยระบบชนชั้นที่เข้มงวด การปกครองในเขต

^๕James H. Grayson, *Korea-A*

Religious History, (New York: RoutledgeCurzon, 2002), p. 29.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

ต่างๆ จะอยู่ในความรับผิดชอบของทหาร มีโรงเรียนทหารที่เรียกว่า “ฮวารัง” เพื่อฝึกทหารให้แก่บุตรหลานของขุนนาง สถาบันทหารฮวารังเป็นผลผลิตจากการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา และคำสอนของขงจื้อ พระสงฆ์จากประเทศจีนได้รับนิมนต์ให้มาเป็นอาจารย์ที่สถาบันนี้ เช่น พระวอนกวางพอบชา ผู้แต่งตำรา “บัญญัติ ๕ ประการ” หรือ “เซชกโอ-เกย” สำหรับการดำเนินชีวิตของฮวารัง

๑.๔ อาณาจักรรวมซิลลา (United Silla)

อาณาจักรรวมซิลลาเกิดขึ้นในปี ค.ศ. ๖๖๘ เมื่อสามารถโค่นล้ม กษัตริย์โพจัง กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์โกกรยอและสามารถรบเอาชนะอาณาจักรแพกเจได้ในปี ค.ศ. ๖๖๓ ได้ตั้งเมืองหลวงใหม่ขึ้นชื่อ เคียงจู (Kyongju) เป็นยุคที่มีความสงบ เป็นอิสระจากการเป็นอาณานิคมจากจีน แต่ก็ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากจีน มีความเจริญทั้งด้าน ศิลปะ ศาสนา การค้า การศึกษา และ วิทยาการด้านอื่นๆ พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมากจนเรียกว่าเป็นยุคทองก็ว่าได้ ในสมัยกษัตริย์มุนมู ได้เริ่มมีการจัดระเบียบ การปกครองขนานใหญ่ เช่น แบ่งการปกครอง เป็นจังหวัด เป็นอำเภอ เป็นตำบล เป็นต้น และมีการตั้งหน่วยงานเฉพาะกิจหลาย หน่วยงาน หนึ่งในนั้นคือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา^{๑๐} นอกจากนี้ ในสมัยอาณาจักรรวมซิลลา ยังได้มี

การส่ง พระ ภิกษุ สงฆ์ ไป เผย แพร่ พระพุทธศาสนารวมกับคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศต่างๆด้วย ความสงบของอาณาจักรรวมซิลลาทำให้เกิดความเจริญทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับราชวงศ์ถังของจีนจะเน้นหนักไปเรื่องวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ในช่วงปลายของอาณาจักร พระพุทธศาสนานิกายเซนหรือ “ซอน” ในภาษาเกาหลี เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางเพราะไม่ต้องอ่านพระไตรปิฎก ไม่ต้องสวดมนต์ก็บรรลุธรรมได้โดยการนั่งสมาธิ นิกายเซนนี้ได้รับการเผยแพร่โดยพระพอมรัง ที่รับมาจากจีนโดยตรง อย่างไรก็ตาม นิกายนี้ไม่เป็นที่ยอมรับในเบื้องต้น แต่สุดท้ายกลุ่ม เศรษฐีและคนในตระกูลผู้มีอำนาจเป็นผู้อุปถัมภ์ จึงเป็นที่นิยมกว้างขวาง มีการสร้างวัดเซน ๙ แห่งบนภูเขาลูก เรียกว่า “คูชัน”^{๑๑}

สถาปัตยกรรมที่สำคัญในสมัยนี้ได้แก่ เจดีย์ชอกกูรัม (Sokkuram) ตั้งอยู่เมืองเคียงจู เมืองหลวงของราชวงศ์ซิลลา ในอดีต มีอายุราว ๖๕๐ ปี พระพุทธรูปชอกกูรัมเป็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในถ้ำ ทำด้วยหินแกรนิต ปางมารวิชัย สร้างขึ้นในปี ค.ศ. ๗๕๑ ในรัชสมัยกษัตริย์คยองด็อก ในสมัยนั้นมีพระภิกษุชาวเกาหลี ๘ ท่าน ได้เดินทางจาริกแสวงบุญไปยังประเทศอินเดีย ตรงกับสมัยราชวงศ์คุปตะ ดังนั้น เมื่อกลับมาถึงเกาหลีจึงได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นซึ่งมีลักษณะเดียวกับสมัยคุปตะและสร้างวิหารอย่างสถาป

^{๑๐}ไพบูลย์ ปิตะเสน, ประวัติศาสตร์

เกาหลี จากยุคเผ่าพันธุ์ถึงราชวงศ์สุดท้าย, หน้า ๗๐.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

สาญจี^{๑๒} วัดพุทธกุษา ตั้งอยู่ใกล้กับเจดีย์ชอกกูรัม สร้างขึ้นในปีเดียวกัน แต่ถูกทำลายสมัยญี่ปุ่นปกครอง และได้รับการบูรณะขึ้นมาใหม่ ส่วนที่เป็นหิน จะยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน อาณาจักรรวมซิลลามีอายุอยู่ถึงปี ค.ศ. ๙๓๕ ก็ถึงกาลล่มสลายอันเนื่องมาจากความขัดแย้งภายในราชวงศ์ หมูขุนนางระดับสูง ที่นิยมชมชอบการบริหารการปกครองแบบจีนตามลัทธิขงจื้อ จนเกิดช่องว่างของการปกครอง ทำให้กลุ่มเศรษฐีเจ้าของที่ดินตั้งตัวเป็นกลุ่มต่างๆ และกลุ่มชาวนาที่ยากจนรวมตัวกันปฏิวัติ^{๑๓}

๑.๕ อาณาจักรโครยอ (Koryo)

ในช่วงปลายของอาณาจักรรวมซิลลา เกิดการสับสนวุ่นวายเนื่องจากการแย่งชิงราชบัลลังก์อยู่บ่อยครั้ง เกิดความอ่อนแอในราชสำนัก กอปรกับการติดพันสู้รบกับอาณาจักรแพกแจใหม่ที่แยกตัวออกไปเมื่อครั้งอาณาจักรรวมซิลลาก่อตั้ง จนในที่สุด ได้มีพ่อค้าคนหนึ่งชื่อ “วังกอน”(Wang Gon) ได้สู้รบด้วยความสามารถ ในที่สุดกษัตริย์คยองซุน (GyeongsunWang) พระราชาลำดับที่ ๕๖ แห่งอาณาจักรรวมซิลลาที่สละราชสมบัติให้วังกอน ในปี ค.ศ. ๙๓๖ วังกอนได้บุกอาณาจักรแพกแจอีกครั้ง และสามารถรบชนะและรวบรวมเกาหลีให้เป็นปึกแผ่นเป็นแผ่นดินเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง กษัตริย์วังกอน หรือภายหลังเรียกว่ากษัตริย์แทโจ ได้ย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองเกซอง ใกล้กับกรุงโซลใน

ปัจจุบัน^{๑๔} พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาที่เคร่งครัดมาก ทรงแต่งตั้งตำแหน่งใหม่ๆ เช่น ตำแหน่งราชครู หรือ “คุกซา” ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดและกำหนดให้มีเทศกาลทางพระพุทธศาสนาขึ้น ทรงบัญญัติ “หลักปกครอง ๑๐ ประการ” เป็นหลักของชาติ พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตในด้านอื่นๆ เช่น การจัดเทศกาลประจำปี คือ เทศกาลโคมไฟ ในปัจจุบันยังคงปฏิบัติสืบมาแต่จะกระทำในเทศกาลวันวิสาขบูชา (ซึ่งนับไม่ตรงกับของไทย) เป็นต้น เมื่อทหารมองโกลได้บุกอาณาจักรโครยอ ได้ทำลายศิลปวัตถุและสถานที่สำคัญๆ เช่น พระเจดีย์เก้าชั้นภายในวัดฮวางยงซา และแม่พิมพ์ไม้พระไตรปิฎกภายในวัดพูอินซา อย่างไรก็ตาม ทางราชสำนักโครยอที่หนีไปอยู่บนเกาะคังฮวาได้จัดสร้างขึ้นมาใหม่ในปี ค.ศ. ๑๒๓๗ และใช้เวลาถึง ๑๖ ปี จึงแล้วเสร็จ ปัจจุบันแม่พิมพ์ทั้ง ๘๖,๐๐๐ ชิ้น ยังคงถูกเก็บรักษาไว้ในวัดแฮอินซาในเมืองแทกู อาณาจักรโครยอตกเป็นเมืองขึ้นของมองโกล ในสมัยพระเจ้าซุงยอลกษัตริย์ลำดับที่ ๒๕ นำโดย “กุกโลซ่าน” และรับเอาลัทธิขงจื้อใหม่ และมีอิทธิพลต่อจีนและเกาหลีมาจนถึงปัจจุบัน

อาณาจักรโครยอยุคปลายเริ่มเกิดความขัดแย้ง นำโดยขุนนางรุ่นใหม่ เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงการที่รัฐใช้งบประมาณจำนวนมากในพิธีทางพระพุทธศาสนา การถือ

^{๑๒} อ่างแล้ว

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑-๘๓.

^{๑๔} ดำรง ฐานดี, เกาหลีวันนี้,

(กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

ครองที่ดินจำนวนมากของพระสงฆ์ เป็นต้น จึงเสนอให้ยกเลิกการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ริมคันทินและทรัพย์สิน และให้พระสงฆ์สึกออกมาเพื่อทำงาน พระพุทธศาสนาในเกาหลีจึงเริ่มเสื่อมสลายและถูกกำจัดลงเรื่อยมา ตั้งแต่ปลายยุคอาณาจักรโครยอ มาจนถึงยุคอาณาจักรโชซอนและในเกาหลีสมัยใหม่ อาณาจักรโครยอได้ปกครองคาบสมุทรทั้งหมดได้ถึงห้าศตวรรษ เกิดอารยธรรมเกาหลีที่โดดเด่น มีการทำเครื่องเคลือบสีของสังคโลกด้วยสีเขียวอมฟ้า รวมถึงการประดิษฐ์ตัวพิมพ์ด้วยพระพุทธศาสนาได้ถึงเวลาเสื่อมถอยลงอย่างมากที่สุด และถูกบดบังด้วยลัทธิขงจื้อใหม่เป็นการถาวร แม้พระพุทธศาสนาจะยังมีหลงเหลืออยู่บ้างแต่ก็ไม่เข้มแข็งเหมือนในอาณาจักรก่อนๆ มา อาณาจักรโครยอ เจริญรุ่งเรืองนานเกือบ ๕๐๐ ปี จนในที่สุด ก็ถูกปฏิวัติรัฐประหารโดยนายพล“อี ซอง-กเย” (Lee Seong-gye) ในปี ค.ศ. ๑๓๘๘ ปกครองอาณาจักรโชซอน (Choson) ในปี ค.ศ. ๑๓๙๒ สถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าแทโจ

๑.๖ อาณาจักรโชซอน (Choson)

เมื่อพระเจ้าแทโจขึ้นเป็นกษัตริย์สถาปนาราชวงศ์ใหม่ ทรงย้ายเมืองหลวงจากเมืองชองโดไปอยู่ที่เมืองฮันยาง (Hanyang) ซึ่งปัจจุบันคือกรุงโซล (Seoul)^{๑๔} อย่างไรก็ตาม แม้โชซอนจะถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่แต่ก็ยังสวามิภักดิ์กับจีนเช่นเดิม พระองค์ได้สร้างพระราชวังขึ้นหลายแห่ง ที่สำคัญคือ

พระราชวังคยองบก หรือ เคียงบก สร้างขึ้นในปี ค.ศ. ๑๓๙๔ ทางตอนเหนือของกรุงโซล ซึ่งลอกเลียนแบบพระราชวังนานกิงของจีนในราชวงศ์หมิง นอกจากนี้ยังได้จัดระเบียบการปกครองใหม่ตามแบบอย่างจีนทุกประการ และสนับสนุนให้ลัทธิขงจื้อใหม่เป็นอุดมการณ์ของรัฐ และเร่งกำจัดพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ราชวงศ์โชซอนปกครองเกาหลีนานถึง ๕๑๘ ปีตั้งแต่ค.ศ. ๑๓๙๓ - ๑๙๑๐^{๑๖} พระพุทธศาสนานอกจากจะไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์แล้ว วิธีกำจัดก็มีหลากหลาย เช่น ห้ามวัดถือครองที่ดินเพิ่มเติมต้องเสียภาษีเหมือนบุคคลทั่วไป ถ้าจะบวชพระต้องเสียภาษีพิเศษ และวัดก็ถูกเวนคืนหรือริบที่ดินไปจำนวนมากเช่นกัน^{๑๗} รัชกาลที่สำคัญในราชวงศ์นี้คือรัชกาลที่ ๔ “พระเจ้าเซจงมหาราช” ที่สร้างความเจริญสูงสุดด้านวัฒนธรรม ทรงเลื่อมใสลัทธิขงจื้ออย่างมาก ทรงสั่งให้เผยแพร่คำสอนไปในหมู่ขุนนาง กษัตริย์เซจงทรงสั่งให้มีการประดิษฐ์อักษรภาษาเกาหลีที่เรียกว่า “ฮันกิล” ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์นำมาใช้แทนอักษรจีนประดิษฐ์ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๔๔๓ และประกาศใช้อย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. ๑๔๔๖ ในสมัยกษัตริย์เซจงที่ลัทธิขงจื้อเฟื่องฟูอย่างมาก พระพุทธศาสนาสายต่างๆ ถูกรวบรวมเหลือเพียง ๒ สาย คือ พุทธศาสนาสาย “ซอน” (หรือ เซน) และ “โคโย” วัดวาอารามหลวงทั่วประเทศถูกปิด คงหลงเหลือเพียง ๑๘ แห่ง

^{๑๖} อ่างแล้ว.

^{๑๗} ไพบูลย์ ปิตะเสน, ประวัติศาสตร์

เกาหลี จากยุคเผ่าพันธุ์ถึงราชวงศ์สุดท้าย, หน้า ๑๔๘.

^{๑๔} ดวงธิดา ราเมศวร์, ประวัติอารย

ธรรมเอเชีย: เกาหลี, (กรุงเทพฯ: แพรธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๑.

เท่านั้น แม้ราชวงศ์โชซอนจะสนับสนุนลัทธิขงจื้อเป็นพิเศษ แต่การเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปญี่ปุ่นก็เกิดขึ้นได้ เมื่อทางราชวงศ์ญี่ปุ่นได้ขอให้เกาหลีส่งคัมภีร์พระไตรปิฎก ธรรมะวัดพุทธ และช่างฝีมือไปก่อสร้างวัดให้แก่ญี่ปุ่นหลายครั้ง จึงพบว่าสถาปัตยกรรมของญี่ปุ่นในสมัยนี้มีความคล้ายคลึงกับเกาหลีมากนอกจากจีน ญี่ปุ่นแล้ว ยังมี ราชอาณาจักรสยาม เรือจากขามาติดต่ออีกด้วย^{๑๔} เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๙๕ เกิดความขัดแย้งและความวุ่นวายในราชสำนักและสงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่น เมื่อจีนแพ้ญี่ปุ่น เกาหลีจึงตกต้องเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดิญี่ปุ่นไปด้วย พระราชินีมินถูกถอดถอนพระชนม์ พระเจ้าโกจงหนีไปประทับที่กรุงสุลรัสเซีย ความขัดแย้งนี้สุดท้ายก็ต้องพ่ายแพ้ต่อจักรวรรดิญี่ปุ่น และราชวงศ์โชซอนก็เป็นอันสิ้นสุดลง สถาบันกษัตริย์ของเกาหลีที่สืบเนื่องต่อกันมาเกือบ ๕,๐๐๐ ปี ก็เป็นอันปิดฉากลงในปี ค.ศ. ๑๙๑๐

๑.๗ สงครามเกาหลีสู่ยุคปัจจุบัน

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ ญี่ปุ่นได้คืนเอกราชให้เกาหลี เกาหลีภายใต้อาณานิคมของญี่ปุ่น ๓๕ ปี มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่มาก ญี่ปุ่นกดขี่ชาวเกาหลีทั้งด้านการศึกษา การนับถือศาสนา สถาปัตยกรรม และอื่นๆ ในที่สุดสงครามเกาหลีก็เกิดขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ และสิ้นสุดในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ โดยไม่มีผู้ชนะ มีการแบ่งดินแดนที่เส้นขนาน ๓ เหนือที่เส้นขนานนี้เป็น

ประเทศเกาหลีเหนือ ที่สนับสนุนโดยจีนและรัสเซีย ปกครองด้วยลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างสมบูรณ์แบบภายใต้ปรัชญาจูเซซึ่งพัฒนามาจากลัทธิขงจื้อที่เกาหลีคุ้นเคยมาเป็นพันปี ที่ได้เส้นขนานเป็นประเทศเกาหลีใต้สนับสนุนโดยสหรัฐอเมริกา ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยมีประธานาธิบดีเป็นประมุข

ประเทศเกาหลีใต้ที่มีปกครองแบบประชาธิปไตย ให้อิสระในการนับถือศาสนา จะเห็นได้ว่าคริสต์ศาสนาซึ่งมีจุดแข็งในการเข้ามาช่วยเหลือปลดปล่อยความเข้มงวดจากลัทธิขงจื้อแต่เดิมและได้เข้าไปช่วยเหลือชาวเกาหลีในช่วงที่ประสบความยากลำบากจากภาวะสงคราม ความยากจน ความขาดแคลน ทำให้ชนะใจชาวเกาหลีได้เป็นอย่างมาก ผู้นำที่สำคัญที่ปลุกปั่นให้ชาติเกาหลีเติบโตอย่างรวดเร็วคือ นโยบายการสร้างค่านิยมในการทำงานหนักของนายพลปักจุงฮี อดีตประธานาธิบดี ที่ให้เชื่อมั่นในพลังของตนเองด้วยการสร้างกลุ่มเศรษฐกิจแชโบล (Chaebol)

ในช่วงการกอบกู้ประเทศในยุคกลางคือ ประมาณ ๔๐-๕๐ ปีก่อนหน้านั้น ประธานาธิบดีส่วนใหญ่เป็นคริสตศาสนิกชน ผู้ปกครองชั้นสูงก็เป็นคริสตศาสนิกชน ทำให้การขับเคลื่อนของชาวคริสต์มีพลังอย่างมาก ในขณะเดียวกัน ชาวพุทธก็ถูกกดขี่บีบคั้นดังเช่นในอดีตที่เคยถูกบีบคั้นจากผู้ที่นับถือลัทธิขงจื้อ ทำให้พระพุทธศาสนาถดถอยลงอีกครั้งและต่อเนื่อง ในปัจจุบัน พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับมากขึ้น มีอิสระในการประกอบศาสนกิจ และได้รับความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมภายใต้รัฐธรรมนูญ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

๒. พระพุทธศาสนากับความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

๒.๑.๑ พระพุทธศาสนากับการศึกษา

ถ้าจะนับสถาบันการศึกษาที่ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการครั้งแรกนั้นคือสถาบันที่มีชื่อว่า “แทฮัก (Taehak)” ก่อตั้งในปี ค.ศ. ๓๗๒ เพื่อให้เป็นการศึกษาของชนชั้นสูงเรียนเฉพาะภาษาจีนและลัทธิขงจื้อเพื่อจะได้ศึกษาตำราจากประเทศจีนและเพื่อการปกครองเท่านั้น ไม่มีการสอนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา^{๑๙}

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในสมัยอาณาจักรแพกเจ เป็นพระพุทธศาสนา มหายานสายพระวินัย (Gyeyul) โดยเชื่อว่าความศรัทธาและการยึดมั่นในวินัยจะช่วยปกป้องรัฐและบ้านเมืองไว้ได้^{๒๐} ในสมัยอาณาจักรซิลลาเป็นพระพุทธศาสนา มหายานสายพระนิพพาน (Yeolban) ที่นับถือมหาปริ นิ พ พาน สุต ร หลังจาก รับ เา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำรัฐแล้ว พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมาก กล่าวกันว่า ประชาชนชาวซิลลา ๘๐-๙๐% หันมานับถือพระพุทธศาสนา

ในสมัยอาณาจักรรวมซิลลานิภายที่นิยมมากที่สุดคือสายสังฆธรรมปุณทริกสูตร

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๓.

^{๒๐}Jeong-Kyu Lee, **Religious**

Factors Historically Affecting Premodern Korean Elite/Higher Education”, The SNU Journal of Education research, [online], From <http://space.snu.ac.kr/bitstream/10371/72660/1/03.pdf> [9 January 2017], p. 40.

(Wonyung) สาย โยคางจาร์ นิกายสุขาวดี และ สาย ธิ ร ร ม ชา ติ (Beopseong) พระพุทธศาสนาในสมัยรวมซิลลามีสายหลักๆ ๕ สาย ได้แก่ สายวินัย สายนิพพาน สายธรรมชาติ สายอวตังสกะหรือพระสูตร สายโยคางจาร์

ในนิกายทั้ง ๕ สายอวตังสกะเป็นสายที่คนนับถือมากที่สุด ในสมัยรวมซิลลานั้นพุทธศิลป์มีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีการสร้างวัดสวยๆ ที่มีขนาดใหญ่มากมาย เช่น วัดพุทธกุกซา (Bulguksa) พระพุทธรูปในถ้ำชอกกอร์ม เป็นต้น

ใน สม ัย อ า ณ า จั ก ร โคร ย พระพุทธศาสนาถูกเปลี่ยนแปลงลักษณะไปมาก และเป็นลักษณะเฉพาะถึงปัจจุบัน เป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดของแนวทางปฏิบัติที่เรียกว่า "ซอน" หรือเซน และเป็นนิกายหลักของรัฐที่ได้รับความนิยมอย่างสูง และมีอิทธิพลแผ่ขยายไปในทุกชนชั้น โดยเฉพาะชนชั้นสูงและชนปกครอง

พระพุทธศาสนานิกายซอนโดดเด่นมากขึ้น เพราะมีพระภิกษุจินุล (Jinul: ๑๑๕๘-๑๒๑๐) เป็นผู้นำ และมีบทบาทในสถานะที่พระพุทธศาสนาในขณะนั้นกำลังวิกฤต ทั้งเรื่องคำสอนที่ผิดเพี้ยน พระกลายเป็นหมอดู พระให้มนต์คาถาเพื่อความร่ำรวย พระคอร์ปชั่น เป็นต้น ท่านจินุลมาช่วยคลี่คลายปัญหาเหล่านี้ ในช่วงจังหวะพอดี เนื่องจากมีความขัดแย้งกันในเรื่องคำสอนและการปฏิบัติในนิกายซอน ท่านจินุลเข้ามาแก้ไข ปัญหา รวมทั้งเรื่องคอร์ปชั่นของพระภิกษุด้วย ได้ก่อตั้งขบวนการทางสังคมขึ้นมาเรียกว่า "สังคมแห่งสมาธิและปัญญา" (samādhi and prajñāsociety) โดยมีจุดประสงค์ที่จะสร้าง

สังคมใหม่ขึ้นมา เป็นสังคมที่มีระเบียบวินัย มีจิตใจที่บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติตามพื้นที่ที่สงบ เช่น ภูเขา โดยท่านได้สร้างวัดขึ้นมาชื่อ "ซองวังซา" (Seonggwangsa monastery) บนเทือกเขาโซเก และเป็นที่มาของชื่อนิกายที่ใหญ่และสำคัญที่สุดของเกาหลีตราจนปัจจุบัน

ในสมัยอาณาจักรโซซอน คำสอนจะสืบทอดมาจากสมัยโครยอ มี ๕ นิกาย และแนวทางการปฏิบัติแบบนิกายซอนนั้น ในสมัยนี้เหลืออยู่เพียง ๒ นิกายเท่านั้น คือ ซอน และเกียวหรือการศึกษาเล่าเรียน แต่ในที่สุด ก็ลดลงเหลือเพียง สำนักซอน สำนักเดียวและยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ได้มีผลต่อการศึกษาของชาวเกาหลีอยู่ไม่น้อย สถาบันการศึกษาที่สำคัญและเก่าแก่คือมหาวิทยาลัยดองกุก (Dongguk University) ก่อตั้งในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ (พ.ศ. ๒๔๔๙) โดยกำเนิดจากการเผยแพร่คำสอนของนิกายโซเก

๒.๑.๒ พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครอง

ทั้งพระพุทธศาสนาและลัทธิขงจื้อมีบทบาทสำคัญในด้านการเมืองการปกครองในประเทศเกาหลี และมีอิทธิพลมานานร่วมศตวรรษรัฐก็ยังควบคุมอย่างเข้มงวดต่อการเผยแพร่คำสอนของพระพุทธศาสนา มีการสร้างระบบการจัดการดูแลวัดและพระสงฆ์ในสมัยชิลลา มีการจัดการบริหารเจ้าอาวาส เป็นระดับหมู่บ้าน จังหวัด และระดับประเทศ สำนักพระราชวังได้จัดให้มีการสอบพระภิกษุและให้รางวัลกับผู้ที่สอบได้ และให้ตำแหน่งทางพระอีกด้วย นอกจากนี้ยังให้ใบประกาศ

รับรองแก่ประชาชนจำนวน ๔,๐๐๐ คน ที่ดูแลและพระภิกษุและพระพุทธศาสนาโดยรวม หลังพระราชินีมินจงสิ้นพระชนม์และกษัตริย์เมียงอองยงสิ้นพระชนม์ กษัตริย์ซอนโจ (King Seonjo) ขึ้นครองราชย์ พระองค์ฝึกฝนในลัทธิขงจื้อ จึงมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่กับพระพุทธศาสนาอีกครั้ง ในช่วงปี ๑๙๑๐ อาณาจักรโซซอนล่มสลายและเกาหลีกลายเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นถึง ๓๐ ปี แต่พระพุทธศาสนาในเกาหลีก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นการภัยคุกคามจากการเมืองได้ ญี่ปุ่นได้ตรากฎหมายต่างๆ และเอาพระพุทธศาสนาแบบญี่ปุ่นมาใช้ เช่น การให้พระแต่งงานมีครอบครัวและให้ฉันเนื้อได้ ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นเพื่อบั่นทำลายศรัทธาพระพุทธศาสนาในเกาหลี และพยายามทำให้ศาสนาชินโตของตนเป็นศาสนาหลักแทน^{๒๐} ข้าหลวงใหญ่ผู้ปกครองเกาหลีจากญี่ปุ่นจะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดของเกาหลีและเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินของวัด ออกกฎให้วัดทุกวัดต้องจงรักภักดีต่อจักรพรรดิญี่ปุ่น และต้องสวดมนต์เพื่อจักรพรรดิ แม้ญี่ปุ่นจะทำทุกวิถีทางที่จะให้วัดและพระเป็นไปตามญี่ปุ่นกำหนด แต่ก็มีขบวนการคัดค้านเกิดขึ้นมากมาย เช่น ในปี ๑๙๑๙ มีขบวนการที่เรียกว่า March First Movement นำโดยพระภิกษุ ฮัน ยอง-อัน (Han Yong-un) และ แบค ยอง-ซอง (Baek Yong-seong) พระภิกษุชาวเกาหลีที่อาศัยอยู่ประเทศอื่นก็เข้าร่วมขบวนการนี้ด้วย

^{๒๐}Kim Yong-tae, *Glocal History of Korean Buddhism*, (Seoul: Dongguk University Press, 2014), p. 150.

ในปี ๑๙๒๐ เกิดขบวนการที่เรียกว่า the Association of Young Korean Buddhist (JoseonBulgyocheongnyeonghoe) ในปี ๑๙๒๑ เกิดขบวนการที่เรียกว่า the Reform of Korean Buddhism (JoseonBulgyoyusinhoe) ที่ต้องการให้แยกศาสนาออกจากการเมืองและยกเลิกกฎต่างๆ^{๒๒}

นิกายโซเกซึ่งเป็นนิกายใหญ่สุดได้พยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอีกครั้ง โดยยึดหลัก ๓ ด้านคือ ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ และด้านการแปลพระคัมภีร์ ในปี ๑๙๘๐ เกิดการปฏิวัติอีกครั้ง คราวนี้เกิดการนองเลือดหลายพื้นที่รวมถึงการจำกุมพระ ข่าพระ ยึดวัด เพื่อเหตุผลว่าต้องการให้สังคมสะอาดบริสุทธิ์^{๒๓}

พระพุทธศาสนาในเกาหลีถูกสูญหายไปกับความวุ่นวายทางการเมืองเป็นระยะเวลายาวนานและตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยยุคโชซอน จนถึงญี่ปุ่นเข้าครอบครอง ต่อเนื่องถึงสหรัฐอเมริกาเข้ามาครอบครองต่อ จนถึงปัจจุบันที่ผู้ปกครองส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นคริสต์ศาสนิกชน ความยากลำบากจากการเมืองการปกครองที่มีผลต่อเนื่องยาวนานนี้ เพราะถูกแทรกแซงจากการเมืองตลอดเวลา การขัดแย้งสู้รบกันเองระหว่างสองนิกาย การขัดแย้งอันเป็นรากฐานมาจากการถูกปกครองโดยญี่ปุ่น ทำให้ประชาชนทั่วไปเบื่อหน่ายพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถจริงๆ ก็ลด

จำนวนลงอย่างมาก ชาวพุทธในเกาหลีจึงลดจำนวนลงอย่างมากและอย่างต่อเนื่อง และทำให้พระพุทธศาสนาในเกาหลีอยู่อย่างลำบากและยากที่จะฟื้นฟูให้รุ่งเรืองได้เหมือนในอดีต ถ้าจะพัฒนาให้เจริญมั่นคงจะต้องปรับตัวให้สมัยและตอบโจทย์ที่ท้าทายมากมายที่เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาทางเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองมากเช่นนี้

๒.๑.๓ พระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวเกาหลีในปัจจุบันไม่มาก แต่ค่านิยมต่างๆ มักจะได้รับมาจากลัทธิขงจื้อ เช่น ขยันไม่ย่อท้อ ทุ่มเทการทำงาน รักชาติ กตัญญู รักการศึกษา มีวินัย เคารพในอาวุโส รู้จักหน้าที่ และปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็ง^{๒๔} กระนั้นก็ตาม การมีผู้นำที่ดี ก็จะช่วยนำทาง นำสังคมไปในทางที่ดี ในช่วงที่เกาหลีประสบกับความยากลำบากจากสงคราม ภัยพิบัติ ทำให้เกิดความยากจนแร้นแค้น แต่เพราะได้ผู้นำที่ดีอย่างประธานาธิบดี ปัก จุงฮี ที่ได้ก่อกำเนิดนโยบาย โครงการ แซมาอึลวุนดง (SaemualUndong) ที่ปลูกฝังจริยธรรมในการทำงาน คือความขยันหมั่นเพียร การช่วยเหลือตัวเอง และความร่วมมือร่วมใจกัน^{๒๕}

^{๒๔}ดร.เจ็องจันท์ จงสถิตอยู่ และ ดร. รุ่งเรือง สุขภิรมย์, "รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่างๆ", พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: พริกหวาน กราฟฟิค, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓.

^{๒๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๒๒}Ibid., p.153.

^{๒๓}Ibid., p. 168-169.

ชาวเกาหลีมีพื้นฐานที่เข้มแข็งจากรากฐานวัฒนธรรมขงจื้อ ที่สร้างเสริมความรักชาติ ความขยัน ความอดทน ความกตัญญู ก็ยังคงมั่นคงหนักแน่น และทำให้ชาติพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศให้เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว เป็นเพราะมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลอย่าง ประธานาธิบดี ปัก จุง ฮี ด้วยนโยบายในการสร้างชาติด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดด

ดังนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีอิทธิพลน้อยกว่าแนวคิดและคำสอนของขงจื้อ^{๒๖} ที่มุ่งสอนในเรื่องระเบียบของสังคม การดำเนินวิถีชีวิตในครอบครัว การรู้จักหน้าที่ของตนและการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามครรลอง ฯลฯ

วัฒนธรรมและประเพณีที่ปรากฏโดยอิทธิพลจากพระพุทธศาสนายังคงมีอยู่ ได้แก่ ประเพณีวัน วิสาขบูชา หรือเรียกว่า Lotus Lantern Festival หรือเทศกาลโคมบัว หรือแท้จริงเรียกว่า ประเพณีวันเกิดพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง นับจากปี 1996 โดยถือเอาดอกบัวแทนสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดประเพณีหนึ่งของเกาหลี และเป็นสิ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวจากทั่วโลก ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นประเพณีที่เก่าแก่ที่สุดย้อนไปถึงสมัยซิลลารีเริ่มโดยกษัตริย์จินเฮือง (Jinheung: ๕๔๐-

๕๗๖) และสืบเนื่องมายาวนานถึง ๑,๒๐๐ ปี^{๒๗}

๓. วิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางของพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐเกาหลี

๓.๑ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐเกาหลี

การเสริมสร้างความเข้มแข็งเพื่อการพัฒนาพระพุทธศาสนาในเกาหลีได้ ผู้วิจัยขอเสนอใน ๔ มิติ ดังนี้

มิติที่ ๑ ด้านการปฏิบัติจิตภาวนา

พระพุทธศาสนาในเกาหลีได้ปัจจุบันมีจุดเด่นและจุดแข็งด้านการปฏิบัติสมาธิ เห็นได้จากโครงการ "ปฏิบัติธรรมที่วัด" หรือ "Temple Stay" เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงระดับโลก มีคนสนใจมาปฏิบัติมากจากทุกสารทิศ ไม่ได้จำกัดเชื้อชาติ ศาสนาถ้าได้เน้นทั้งสองด้านคือ ทั้งการปฏิบัติสมาธิและฟังธรรมมากกว่าเรื่องวัฒนธรรม พิธีกรรม จะช่วยให้คนที่เข้าวัดได้ข้อคิด ได้นำหลักธรรมไปปฏิบัติได้มากขึ้น มีความเข้าใจในพระพุทธศาสนามากขึ้น ทำให้เกิดศรัทธา เกิดปัญญา และอาจทำให้หันมาเลื่อมใสและนับถือพระพุทธศาสนาได้ การปฏิบัติสมาธิภาวนาจะสามารถช่วยปลดปล่อยความทุกข์ ความเครียดได้ เนื่องจากการมาเข้าปฏิบัติโครงการดังกล่าว มีค่าใช้จ่าย ทำให้เป็นจุดด้อยที่พอเข้าใจได้ เพราะอาจทำให้คนเข้าใจ

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

^{๒๗} Korea Tourism Organization, Lotus Lantern Festival, [online], From http://english.visitkorea.or.kr/enu/ATR/SI_EN_3_2_1.jsp?cid=972387 [15 May 2017].

ว่าเป็นธุรกิจอย่างหนึ่ง ถ้าวัดที่จัดโครงการเหล่านี้ มีผู้สนับสนุนค่าใช้จ่าย และเปิดให้คนทำบุญได้ตามศรัทธาหรือเกิดจากการบริจาค หรือแสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมไม่ใช่การทำธุรกิจ อาจจะเป็นจุดดึงดูดให้คนเข้าวัดปฏิบัติธรรมมากขึ้นได้

มิตินี้ ๒ ด้านการสร้างศาสนาสถานใกล้ชุมชน เมืองใหญ่

ปัญหาที่สำคัญของพระพุทธศาสนาในเกาหลีใต้ พบว่า เหตุผลหลักคือผู้ปกครองไม่สนับสนุนหรือหันไปนับถือในลัทธิอื่น และได้กำจัดหรือออกกฎระเบียบต่างๆ เพื่อให้วัดและพระสงฆ์อยู่อย่างลำบาก จนยากที่จะเผยแพร่สั่งสอนธรรมะได้ ถ้าพระพุทธศาสนาจะสามารถกลับมาเย็นหยัดและเจริญได้ดังเช่นอดีต ควรจะมีวัดในเมืองมากขึ้น หรือสถานที่ที่คนสามารถไปทำบุญ สวดมนต์ ฟังธรรม ปฏิบัติธรรมได้ง่ายหรือไปมาได้อย่างสะดวก ถ้าเปรียบเทียบกับโบสถ์ของศาสนาคริสต์ในปัจจุบันพบว่า มีมากกว่า ๒๐,๐๐๐ แห่งทั่วประเทศ^{๒๘} ซึ่งปรากฏอยู่ทุกมุมเมือง ในขณะที่วัด ในปัจจุบันเหลือเพียง ๓,๐๐๐ วัดทั่วประเทศเท่านั้นที่ยังคงมีพระภิกษุอยู่อาศัย^{๒๙}

^{๒๘}The Encyclopedia Wikipedia,

Churches in Korea, [online], From https://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_Korea [30 August 2017].

^{๒๙}New World Encyclopedia,

Korean Buddhist Temples, [online], From http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Korean_Buddhist_temples [30 August 2017].

ดังนั้น จึงควรจะสร้างศาสนาสถานให้ชาวพุทธสามารถเข้าไปปฏิบัติศาสนกิจได้ง่ายและไปมาสะดวกมากขึ้น

มิตินี้ ๓ ด้านวัฒนธรรมเชิงพุทธ

ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ดินแดนเกาหลีมากกว่า ๑,๗๐๐ ปี แต่ไสยศาสตร์ลัทธิคนทรงเจ้าเข้าผีที่นับถือแต่เดิม และลัทธิขงจื้อซึ่งก็เข้ามาสู่ดินแดนเกาหลีนานพอๆกับศาสนาพุทธก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่มาก พระพุทธศาสนาถูกจัดอยู่ในกลุ่มที่นำจิตวิญญาณแห่งความสุขความสงบ ในขณะที่ลัทธิขงจื้อมีบทบาทในด้านการปกครอง ทั้งฝ่ายบ้านเมืองและภายในครอบครัว ดังนั้น อิทธิพลของขงจื้อจึงโดดเด่นและปรากฏต่อเนื่องมาเป็นพันปีจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนายังคงมีอยู่บ้าง เช่น ประเพณีแห่โคมไฟในวันเกิดของพระพุทธเจ้า ที่เป็นพิธีที่สำคัญพิธีเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่ เป็นพิธีที่สำคัญและได้รับความสนใจจากทั่วโลก มีคนเข้าร่วมงานนับหมื่นคน คณะสงฆ์เกาหลีควรต้องมีเพิ่มเติมเพื่อให้คนคุ้นเคยมากขึ้น เช่น การนำเด็กเข้าวัดสวดมนต์ การประกาศตนเป็นพุทธมามกะ ก็เป็นสิ่งที่น่ากระทำได้ ประเพณีการเดินเขารอบพระที่ถ้ำชอกกูรัม ก็เป็นสิ่งที่น่าจะสร้างขึ้นได้ กิจกรรมต่างๆ อย่างนี้ต้องอาศัยความเข้มแข็งของวัดและผู้นำวัด และชาวพุทธเป็นอย่างมาก แต่การจะเสริมสร้างความเข้มแข็งของพระพุทธศาสนา ก็จำเป็นต้องสร้างขึ้นใหม่

มิตินี้ ๔ ด้านพุทธศาสนาเพื่อสังคม

มิตินี้สำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีใต้เสื่อมลงอย่างรวดเร็วคือการที่วัดและพระภิกษุถูกกดดันให้ออกไปจาก

เมือง ห่างไกลจากชุมชน จนประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้จักและพร้อมที่จะยอมรับนับถือศาสนาอื่น ๆ ได้ง่าย สิ่งทีพุทธศาสนิกชนในเกาหลีสามารถทำได้ คือการทำงานเพื่อช่วยเหลือสังคมให้มากขึ้น แม้ว่าสังคมในประเทศเกาหลีใต้จะเป็นประเทศที่เจริญมาก สังคมหรือประชาชนที่ลำบากยากจนมีน้อยมาก ไม่เหมือนประเทศด้อยพัฒนา แต่การทำงานเพื่อสังคมอาจจะปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม เช่น การไปสอนธรรมะในโรงพยาบาล การที่พระภิกษุไปเยี่ยมเยียนพุทธศาสนิกชนตามบ้านเรือน หรือ การก่อตั้งมูลนิธิ หรือองค์กรต่างๆ เพื่อช่วยเหลือสังคม อาจทำให้คนเกาหลีเห็นคุณค่าของคณะสงฆ์ได้ เมื่อพบว่าพระพุทธรูปศาสนาได้อยู่ใกล้ชิดและช่วยเหลือเกื้อกูลสังคม ไม่ได้แปลกแยกออกจากสังคม ประชาชนทั่วไปก็จะได้รับความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับพระพุทธรูป และเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์มีประโยชน์ทั้งด้านให้กำลังใจ ด้านจิตวิญญาณและยังทำงานเพื่อช่วยเหลือสังคมด้วย ดังนั้น มิติทางด้านสังคมจึงเป็นจุดสำคัญที่จะทำให้พระพุทธรูปกลับมาเป็นที่ยอมรับและกลับมาสนใจศึกษาหรือนับถือกันมากขึ้น

๕. บทสรุป

ทิศทางการพัฒนาพระพุทธรูปในเกาหลีใต้เพื่อความมั่นคงและยั่งยืน

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอเสนอ "โครงการ พ-ว-ส-ร" เมื่อ พ=พุทธศาสนิกชน ทั้งอุบาสกและอุบาสิกา ว=วัด, ส=สังฆะหรือคณะสงฆ์, และ ร=รัฐบาลหรือผู้ปกครอง โดยโครงการนี้จะต้องบูรณาการร่วมกันในการทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ

พ-พุทธศาสนิกชน เป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนชาวเกาหลีที่จะต้องทำงานอย่างหนักมากในการจะสร้างศรัทธาเพื่อให้คนรุ่นใหม่หรือคนที่ยังไม่ได้นับถือศาสนาใดเห็นประโยชน์ของการมีพระพุทธรูปในจิตใจ และใช้หลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ หลักธรรมที่สำคัญที่เสริมสร้างความเข้มแข็งในใจของพุทธศาสนิกชนเพื่อให้งานบรรลุผลได้แก่ **พละ ๕** หรือ กำลัง ๕ ประการ^{๓๐} ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และ ปัญญา

ว-วัด ในที่นี้ หมายถึงภิกษุ ภิกษุณี ที่อยู่ในวัด รวมถึงเจ้าอาวาสวัดยังต้องช่วยกันในการที่จะทำให้ประชาชนศรัทธาเลื่อมใสทั้งในตัวภิกษุภิกษุณีเอง และยังต้องสร้างศรัทธาและความเลื่อมใสให้เกิดกับ ศาสนสถานต่างๆ ด้วย หลักธรรมพื้นฐานที่ควรจะน้อมนำไปใช้และปฏิบัติ ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔^{๓๑} เพื่อสร้างให้คนในชุมชนในสังคมเห็นว่า วัดสามารถเป็นที่พึ่งและรักษาน้ำใจซึ่งกันและกันได้ ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตา หลักการสำคัญอีกประการคือการเป็นพระโพธิสัตว์ในคำสอนมหายาน คือ มหาปัญญา มหากรุณา มหาอุบาย สามารถน้อมนำมาปฏิบัติตามแนวปฏิบัติของคติมหายาน นอกจากนี้ การเป็นพระโพธิสัตว์ตามคติมหายานที่จะต้องมีการประพฤติและสั่งสมบารมี หลักธรรมที่สำคัญคือ การบำเพ็ญ

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต),

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๗.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

บารมี ๖^{๓๒} ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี ขันติบารมีหรือ กษานติบารมี วิริยบารมี ฌานบารมีหรือธ्यानบารมี ปัญญาบารมีหรือปรัชญาบารมี เป็นการทำงานเพื่อสั่งสมบารมีและหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ อปัมัญญา^๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หลักธรรมเหล่านี้จะช่วยให้เสริมสร้างความมั่นคงในจิตใจของผู้ปฏิบัติในฐานะชาววัดได้

ส-สังฆะ/คณะสงฆ์ ในที่นี้ คือฝ่ายบริหารกิจการของสงฆ์ พระพุทธศาสนาในเกาหลีมีนิกายย่อยหลายนิกาย เช่น โชเก แทโก เทียนไท่ วอน เป็นต้น แต่ละนิกายก็มีวัดมีพระภิกษุหรือภิกษุณีในสังกัดของตัวเอง การปกครองสงฆ์ที่มีหลายคณะ ความร่วมมืออาจจะไม่รวมเป็นหนึ่งแต่ก็ไม่มีความขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตาม ถ้าจะให้พระพุทธศาสนาในเกาหลีกลับมารุ่งเรืองได้นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของทุกฝ่าย

คณะสงฆ์มีบทบาทสำคัญที่จะเป็นผู้นำว่าจะมีทิศทางไปทางไหน ถ้าคณะสงฆ์ประสานความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้บริหารบ้านเมืองให้สนับสนุนกิจการพระพุทธศาสนาได้ย่อมทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จได้ ดังนั้น การได้มีโอกาสปรึกษาหารือ ทำงานร่วมกัน จำเป็นที่ต้องมีหลักธรรมยึด ได้แก่ หลักอปริยหานิยธรรม ๗

ร-รัฐบาล หรือ ผู้ปกครอง พระพุทธศาสนาในเกาหลีที่ตกต่ำ เสื่อมทรามลงอย่างมากนี้ เพราะผู้ปกครองหันไปนับถือศาสนาอื่นและปกครองอย่างยาวนานร่วม ๕๐๐ ปี จึงยากที่จะหันกลับมาฟื้นฟูได้

ดั้งเดิม ลำพังการเปลี่ยนการนับถือศาสนาไม่เท่าไร แต่การกวาดล้าง กดขี่ จ้องทำลาย เป็นสิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาย่อยยับลง ถ้าจะให้พระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีกลับมาเจริญหรือพัฒนาได้อีกครั้ง จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ปกครองต้องมีหลักธรรมนำทางที่เรียกว่า ทศพิธราชธรรม^{๓๓} ซึ่งประกอบด้วย ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความเที่ยงธรรม

โครงการที่ผู้วิจัยนำเสนอ คือ การบูรณาการ "โครงการ พ-ว-ส-ร" หรือ พุทธศาสนิกชน วัด สังฆะ/คณะสงฆ์ และรัฐบาล ถ้าได้ร่วมมือกันทุกฝ่าย ย่อมทำให้การพัฒนา การดำเนินกิจกรรมทางศาสนาของพระพุทธศาสนาประสบความสำเร็จได้ แต่ถ้าขาดกำลังภาคส่วนใดภาคส่วนหนึ่ง หรือภาคส่วนใดอ่อนกำลังลง การที่จะได้เห็นพระพุทธศาสนาในประเทศเกาหลีกลับมาเฟื่องฟูรุ่งเรืองเหมือนในอดีตอีกครั้ง คงจะเพียงแสงที่ริบหรี่ผ่านไปตามกาลเวลา

โดยสรุป พระพุทธศาสนาในประเทศสาธารณเกาหลี มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมากกว่า ๑,๗๐๐ ปี แต่ในปัจจุบันความเจริญความนิยมลดลงอย่างมาก จนเหลือเพียงสิบกว่าเปอร์เซ็นต์ของประชากรเท่านั้น และโอกาสที่จะฟื้นคืนกลับมาเจริญรุ่งเรืองดั้งเดิม คงเป็นไปได้ยาก นอกจากการประคับประคองและเหล่าพุทธศาสนิกชน ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ต้องทำงานอย่างหนักในการที่จะช่วยฟื้นฟูให้พระพุทธศาสนากลับมาเจริญเฟื่องฟูอีกครั้ง

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒-๖๓.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

อย่างไรก็ดี พระพุทธศาสนาจะยังคงอยู่ใน ดินแดนนี้ตลอดไปแม้จะมีจำนวนไม่มากก็ตาม

บรรณานุกรม

เจ็องจันท์ จงสถิตอยู่ และ รุ่งเรือง สุขภิรมย์. "รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่างๆ". พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พริกหวาน กราฟฟิค, ๒๕๕๑.

ดวงธิดา ราเมศวร์. **ประวัติศาสตร์อารยธรรมเอเชีย: เกาหลี**. กรุงเทพฯ: แพรธรรม, ๒๕๕๕.

ดำรง ฐานดี. **เกาหลีวันนี้**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ไพบุลย์ ปิตะเสน. **ประวัติศาสตร์เกาหลี จากยุคเผ่าพันธุ์ถึงราชวงศ์สุดท้าย**. กรุงเทพฯ: คงวุฒิ
คุณากร, ๒๕๔๕.

วีระชัย โชคมุกดา. **ประวัติศาสตร์เกาหลี**. กรุงเทพฯ: ยิปซี, ๒๕๕๕.

Buswell, Robert E. Jr. **Tracing Back the Radiance: Chinul's Korean Way of Zen**. Honolulu: Kuroda Institute, 1991.

Grayson, James H. **Korea-A Religious History** New York: RoutledgeCurzon, 2002.

Kim Yong-tae. **Glocal History of Korean Buddhism**. Seoul: DongguK University Press, 2014.

Buddhism Guide. **Korean Buddhism**. [online]. From http://www.buddhism-guide.com/buddhism/hyeon_jeong_non.htm [April 1, 2017].

Lee, Jeong-Kyu. **Religious Factors Historically Affecting Premodern Korean Elite/Higher Education**". The SNU Journal of Education research. [online]. From <http://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/72660/1/03.pdf> [9 January 2017].

Korea Tourism Organization. **Lotus Lantern Festival**. [online]. From http://english.visitkorea.or.kr/enu/ATR/SI_EN_3_2_1.jsp?cid=972387 [15 May 2017].

New World Encyclopedia. **Korean Buddhist Temples**. [online]. From http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Korean_Buddhist_temples [30 August 2017].

The Encyclopedia Wikipedia. **Churches in Korea**. [online]. From https://en.wikipedia.org/wiki/Christianity_in_Korea [30 August 2017].

